

ทรงเจ้าเข้าผีในวัฒนธรรมสุขภาพไทย
(Spirit Mediumship and Popular Healthcare Practices in Thailand)

พัฒนา กิติอาษา

ห้องไทยศึกษานิตน์
สาขาวิชาศึกษาทั่วไป
สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี
นครราชสีมา

รายงานการวิจัย

โครงการวิจัยความหลากหลายของวัฒนธรรมสุขภาพในสังคมไทย
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
เขตตลิ่งชัน, กรุงเทพมหานคร

2544

คำนำ

รายงานการวิจัยเล่มนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ผมได้รับเชิญให้เข้าร่วมโครงการวิจัย “ความหลากหลายของวัฒนธรรมสุขภาพในสังคมไทย” เมื่อราวต้นปี พ.ศ. 2543 ที่ผ่านมา โครงการวิจัยดังกล่าวได้รับการสนับสนุนงบประมาณและอำนวยความสะดวกทางวิชาการและการบริหารจัดการ โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร โอกาสในการทำงานทางวิชาการของผมครั้งนี้เกิดขึ้นภายใต้วิสัยทัศน์และความเป็นผู้นำทางวิชาการของ ดร. นพ. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ หัวหน้าโครงการวิจัยนี้

“ทรงเจ้าเข้าผีในวัฒนธรรมสุขภาพไทย” นำเสนอเนื้อหาและข้อวิเคราะห์เพื่อสนทนาคอบได้กับกระบวนทัศน์หรือวิธีคิดกระแสหลักที่ครอบงำวงการแพทย์และสาธารณสุขของไทยและของโลกในรอบ 2-3 ศตวรรษที่ผ่านมา นั่นคือ ระบบการแพทย์แผนใหม่ ผมไม่ได้คิดว่า ข้อเขียนชิ้นเล็กๆ ชิ้นนี้จะตอบได้หรือท้าทายอำนาจอันทรงพลังของวิธีคิดเชิงเหตุผลของวิทยาศาสตร์การแพทย์แบบตะวันตกได้ ผมก็ไม่ได้ปฏิเสธหรือตั้งคำถามกับประวิทธิภาพของระบบการรักษายาบาลแผนใหม่แม้แต่น้อย ในทางตรงกันข้าม ผมเพียงแต่ต้องการที่จะชี้ให้เห็นว่า ในท่ามกลางความเชื่อมั่นที่สังคมไทยมีให้กับระบบการแพทย์แผนใหม่ในรอบกว่าศตวรรษที่ผ่านมา นั้น ยังมีคนเล็กๆ คนน้อยคนธรรมดาสามัญและคนอีกหลายกลุ่มในสังคมไทยที่กำลังดิ้นรน แสวงหา และพยายามใช้ความรู้และประสบการณ์ทางวัฒนธรรมของตนในการจัดการและทำความเข้าใจปัญหาสุขภาพในบริบททางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมของตนเองเรื่อยๆ ไม่ว่าจะการแพทย์และสาธารณสุขของไทยจะเจริญก้าวหน้าไปมากเพียงใดก็ตาม หมอลำทรงอย่างย่ำสามสี่ รำทรงในเมืองอย่างป้าต้อยหรือหมอลำผีฟ้าอย่างแม่โน้ก็ยังคงทำงานของตนเองในชุมชนท่ามกลางลูกศิษย์ลูกหาอยู่ต่อไป

ผมและเพื่อนร่วมงานในโครงการวิจัยข้างต้นนี้พยายามนำเสนอประเด็นหนึ่งที่ตรงกันก็คือ การตั้งคำถามที่ว่า เมื่อไหร่วัฒนธรรมสุขภาพแบบพื้นบ้าน เช่น การใช้ไสยศาสตร์ ความเชื่อและพิธีกรรมจะหมดหน้าทีไป หรือถูกแทนที่ด้วยระบบการแพทย์สมัยใหม่ เป็นคำถามที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในวัฒนธรรมของเรามากนัก ผมเห็นว่า การตั้งคำถามในลักษณะข้างต้นนั้นเป็นคำถามที่มีนัยของความสัมพันธ์ทางอำนาจอยู่ในตัว ปัญหาสุขภาพอนามัยสำหรับชาวบ้านร้านค้าเป็นปัญหาที่ซับซ้อนและละเอียดอ่อน บางครั้งก็ซับซ้อนเกินกว่าเราจะทำความเข้าใจด้วยวิธีมองแบบกาย จิตและสังคมภายใต้อำนาจของนุคตาการและเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่เท่านั้น สุขภาพอนามัยและความเจ็บไข้ได้ป่วยสัมพันธ์กับบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมในชุมชนอย่างใกล้ชิด

ข้อเขียนชิ้นเล็กๆ ของผมชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า อำนาจของรัฐและสังคมที่มีอยู่ในระบบการแพทย์สมัยใหม่นั้นทำงานได้ผลอยู่ในแวดวงที่จำกัดมากนัก ผมพยายามจะชี้ให้เห็นว่า ยังมีปริณฑลอีกมากมายหลายแห่งที่อำนาจของระบบการแพทย์แผนใหม่และวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ตะวันตกไม่อาจจะเข้าไปยึดกุมได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด กระบวนทัศน์และวิธีคิดกระแสหลักอาจจะ

เป็นของแปลกปลอมอย่างยิ่งเมื่ออยู่นอกปริมณฑลของสถานพยาบาลสมัยใหม่ องค์กร และบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ ดังนั้น สังคมไทยยุคโลกาภิวัตน์ก็ยังคงมี “มหานคร” ของหมอลำผีฟ้าและหมอลำทรง เช่น ภูพระที่ชัยภูมิ หรือตำหนักทรง สำนักทรง รวมทั้งการคืนรชนขวายหาทางรักษาพยาบาลหรือดูแลตัวเองแบบร้อยแปดพันเก้าของคนธรรมดาสามัญทั่วไป บ่อยครั้งเราก็พบว่า การที่วิธีการรักษาพยาบาลดังกล่าวนั้นจะเป็นที่ยอมรับโดยกระทรวงสาธารณสุขหรือไม่นั้น ไม่ใช่ประเด็นสำคัญเท่ากับว่าวิธีการเหล่านั้นมีความหมายหรือสอดคล้องลงตัว (make sense) กับวิถีคิดของชาวบ้านแต่ละคน รวมทั้งเงื่อนไขของครอบครัว ญาติพี่น้องหรือชุมชนของพวกเขาเพียงใด

โดยส่วนตัวแล้ว ผมคิดว่า รายงานการวิจัยเล่มนี้น่าจะเป็นกรณีตัวอย่างของการศึกษาค้นคว้าทางมานุษยวิทยาการแพทย์ชิ้นหนึ่งที่พยายามชี้ให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของ “ความแตกต่างหลากหลาย” ซึ่งเป็นคุณลักษณะประการสำคัญวัฒนธรรมสุขภาพไทย รวมทั้งวัฒนธรรมไทยโดยรวม ความหลากหลายและการอยู่ร่วมกันของความแตกต่างหลากหลายน่าจะมีความหมายมากกว่าการผลักดันให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวแบบรวมศูนย์อำนาจ รวมทั้งให้อำนาจเพื่อนิยามและกดบังคับครอบงำ “สิ่งอื่นและคนอื่น” แก่ความเป็นหนึ่งนั้นมากจนเกินไป

รายงานการวิจัยเล่มนี้เป็น การสร้างพื้นที่หรือเปิดเวทีให้กับความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมสุขภาพไทย เพื่อให้คนเล็กคนน้อย คนธรรมดาสามัญ หรือชาวบ้านร้านตลาดได้มีโอกาสพูด สนทนา หรือแสดงสิทธิและเสียงของตนเอง ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ เช่น หมอลำทรง หมอลำผีฟ้า คนทรง คนป่วย ลูกศิษย์และญาติพี่น้องของพวกเขาไม่ใช่คนโง่ ไม่ใช่คนทิ้งมกายอยู่กับไสยศาสตร์ พิธีกรรม ความเชื่อหรือวิญญาณที่ไม่มีตัวตนอยู่ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้าม พวกเขาได้ต่อสู้ค้นหาทางออกให้กับปัญหาสุขภาพของตนเอง มีวิถีคิดและมุมมองต่อปัญหาสุขภาพของตนเองที่น่ารับฟังอย่างยิ่ง รวมทั้งมีวิถีตีความหมายไสยศาสตร์ ความเชื่อและพิธีกรรมในบริบทของประสบการณ์ชีวิต ครอบครัว และชุมชนที่น่าสนใจเรียนรู้

ในการทำงานวิชาการชิ้นนี้ ผมได้รับความช่วยเหลือและการสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่าย ผมขอขอบคุณศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรที่อำนวยความสะดวกและสนับสนุนงบประมาณ ผมได้ใช้ประโยชน์ทางวิชาการจากห้องสมุดทางมานุษยวิทยาที่ทันสมัยของศูนย์ฯ แห่งนี้อย่างมหาศาล ผมขอขอบคุณ ดร. นพ. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และทีมงานของท่าน โดยเฉพาะคุณปารณัฐ สุขสุทธิ์ และพี่น้องร่วมโครงการวิจัยทุกคน ขอขอบคุณเป็นพิเศษที่ทาง “กองทุนอินทร์สมเพื่อการค้นคว้าทางมานุษยวิทยา” ภายใต้การดำเนินงานของอาจารย์สุริยา สมุทคุปต์ได้สังเกตเห็นคุณค่าทางวิชาการของข้อเขียนชิ้นนี้และตัดสินใจพิมพ์เผยแพร่ต่อชุมชนทางวิชาการและสาธารณสุขชนทั่วไป อาจารย์สุริยา สมุทคุปต์และกนกพร ดิบุรีได้ให้ความช่วยเหลือในการศึกษาภาคสนามหมอลำทรงภูพระในเดือนเมษายน 2543 นื่องๆ ผู้ช่วยวิจัยของห้องไทยศึกษานิตทัศน์ระหว่างปี 2543-2544 (สถาพร อุุ่นแดง ปรีชา ศรีไชย นัฐวุฒิ สิงห์กุลและศิริพร ไชยเลิศ) ช่วยอ่านตรวจทานต้นฉบับ Dr. Jan Weisman

ญาติมิตรทางวิชาการจาก Department of Anthropology, University of Washington, Seattle, USA ผู้ล่วงลับ ได้ช่วยผมอ่านตรวจแก้บทคัดย่อภาษาอังกฤษด้วยน้ำใจไมตรีและความเป็นมืออาชีพยิ่งนักท้ายสุดนี้ ผมมีน่านรวิ แทนธรรม และตุ๊กตาเป็นขวัญและกำลังใจที่อยู่เบื้องหลังชีวิตการทำงานวิชาการที่เต็มไปด้วยความสนุกสนาน ตื่นเต้น และมีชีวิตชีวามาตั้งแต่ต้น

ผมเป็นนักเรียนทางมานุษยวิทยาคนหนึ่งที่ไม่ได้เชี่ยวชาญทั้งทฤษฎีมานุษยวิทยาการแพทย์ ระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน หรือระบบการแพทย์แผนใหม่ของไทย ผมทำงานวิชาการชิ้นนี้ด้วยความเต็มตัวมาตั้งแต่ต้น แต่ผมบอกผู้อ่านได้ว่าตัวเองทำงานด้วยความตั้งใจและรักที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ทางวิชาการ เขาเป็นว่า ในหนังสือเล่มนี้ผมนำเอา “เรื่องเล่า” ชุดหนึ่งที่ผมได้ผ่านพบจากการศึกษาค้นคว้าทั้งในห้องสมุดและภาคสนามมาแลกเปลี่ยนและหยิบยกเอาประเด็นทางความคิด ทฤษฎีเล็กๆ อันหนึ่ง (ที่ออกจะเชยตกกระแสแฟชั่นทางวิชาการไปแล้ว) มานำเสนอและสนทนากับผู้อ่าน ดังนั้น ผมคงจะสุขใจและบรรลุนิเวศประสงค์ทางวิชาการเล็กๆ ของตัวเอง หากบังเอิญว่างานค้นคว้าทางวิชาการเล่มนี้มีผู้อ่านให้ความสนใจและนำไปถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์ หรือค้นคว้าเพื่อขยายปริมณฑลขององค์ความรู้ด้านนี้ให้เป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางต่อไปอีก

พัฒนา กิติอาษา

โลกห้วยยาง, มทส.

ปลายฝน 2544 ที่โคราช

สารบัญ

คำนำ.....	2
สารบัญ.....	5
บทคัดย่อ.....	6
Abstract.....	6
บทนำ.....	7
ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีในสังคมไทย.....	10
ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน: ปัญหาของความเชื่อ.....	14
ความเชื่อ ความจริงและอำนาจในลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีไทย.....	18
ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน:	
กรณีหมอลำทรง หมอลำผีฟ้า เจ้าก๊กผีฟ้อนและร่างทรง.....	22
ภูพระ: มหานครเมกกะของหมอลำทรง หมอลำผีฟ้าและร่างทรง.....	24
งานชุมนุมหมอลำทรง-หมอลำผีฟ้าที่ภูพระ.....	28
ย่าสามลี “ลำปาว” คนป่วยที่บ้านชะบรวงไทร.....	30
หมอลำผีฟ้าและเจ้าก๊กผีฟ้อน.....	37
ร่างทรงหรือคนทรงในเมือง.....	42
บทสรุป.....	45
บรรณานุกรม.....	51

บทคัดย่อ

บทความนี้ตรวจสอบประเด็นคำถามที่ว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่จะเข้ามาแทนที่ระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน ผู้เขียนใช้กรณีศึกษาการทรงเจ้าเข้าผีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน 4 กรณี ได้แก่ หมอลำทรง หมอลำผีฟ้า เจ้าก๊กผีพอนและร่างทรง เป็นเนื้อหาสำคัญในการตอบประเด็นคำถามข้างต้นว่า “ไม่” ทั้งนี้เพราะว่าการปรากฏตัวของวัฒนธรรมสุขภาพในสังคมใดๆ เป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยน ต่อรอง และการคงอยู่ร่วมกันของระบบการรักษาพยาบาลที่หลากหลาย การแพทย์สมัยใหม่และการแพทย์พื้นบ้านในสังคมไทยต่างก็ตอบคำถามเกี่ยวกับปัญหาความเจ็บป่วยคนละชุด ตั้งอยู่บนวิธีคิดและวิธีปฏิบัติคนละอย่าง ที่สำคัญ ต่างก็ทำงานอยู่ในพื้นที่ทางสังคมที่ต่างกัน ผู้เขียนใช้วิธีการวิจัยเอกสารและวิธีการศึกษาภาคสนามทางมานุษยวิทยาในการนำเสนอและอภิปรายประเด็นปัญหาดังกล่าว

คำหลัก: ทรงเจ้าเข้าผี หมอลำทรง หมอลำผีฟ้า เจ้าก๊ก คนทรง ร่างทรง การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน การแพทย์สมัยใหม่

Abstract

Is it possible that modern medicine might replace irrational, popular healthcare practices? Is it possible that spirit mediums, witches, and other folk healers and their healthcare traditions might come to an end in the age of science and reason? The author's answer to these rhetorical questions is no. By situating his arguments in a discussion of popular spirit mediumship and mediums' healthcare practices in contemporary Thailand, he argues that modern medicine and popular healthcare practices each exist and function in their own right. Each of these approaches deals with totally different healthcare problems, operates within its own well-defined domain, and is guided by different sets of theories, methods, and professional ethics. The author employs a critical review of pre-existing literature and anthropological fieldwork as modes of investigation in this article.

Keywords: spirit mediumship, spirit mediums, traditional healthcare practices, modern medicines